

**КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД СУБСТАНТИВНОЇ ЗОНИ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ
ДІЄСЛІВ-ОНОМАТОПІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ЗВУЧАННЯ РІДИНИ**

УДК 811.161.2'373.611'366

*Оксана Кушлик, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

**КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД СУБСТАНТИВНОЇ ЗОНИ СЛОВОТВІРНОЇ
ПАРАДИГМИ ДІЄСЛІВ-ОНОМАТОПІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ЗВУЧАННЯ РІДИНИ**

У статті досліджено компонентний склад субстантивної зони словотвірної парадигми дієслів-ономатопів, що передають звучання рідини; визначено її структуру; встановлено набір словотворчих засобів, що експлікують ті чи ті словотвірні значення; описано здатність дериватів виражати додаткові семантичні відтінки; окреслено чинники, які регулюють рівень словотвірної активності дієслів-ономатопів із семантикою звучання рідини.

***Ключові слова:** дієслово-ономатоп, словотвірна парадигма, словотвірна зона, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, субстантив.*

Лит. 18.

*Оксана Кушлык, кандидат филологических наук, доцент кафедра украинского языка
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко*

**КОМПОНЕНТНЫЙ СОСТАВ СУБСТАНТИВНОЙ ЗОНЫ
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ ГЛАГОЛОВ-ОНОМАТОПОВ
С СЕМАНТИКОЙ ЗВУЧАНИЯ ЖИДКОСТИ**

В статье исследован компонентный состав вербальной зоны словообразовательной парадигмы глаголов-ономатопов, обозначающих звучание движущейся жидкости; определено её структуру; установлен набор словообразовательных средств, которые эксплицируют те или другие словообразовательные значения; описана способность дериватов выражать дополнительные семантические оттенки; указаны факторы, которые регулируют уровень словообразовательной активности глаголов-ономатопов, обозначающих звучание движущейся жидкости.

***Ключевые слова:** глагол-ономатоп, словообразовательная парадигма, словообразовательная зона, словообразовательное значение, словообразовательный формант, производная основа, вербатив.*

*Oksana Kushlyk, Ph. D. (Philology) Docent of the Ukrainian Language Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko*

**COMPONENT STRUCTURE OF THE VERBAL ZONE OF THE WORD-BUILDING
PARADIGM OF VERBS-ONOMATOPS WITH SEMANTICS OF LIQUID'S SOUNDING**

This article studies component structure of the verbal zone of the word-building paradigm of verbs-onomatops which convey the sound of liquid; determines the set of word-building means which explicit word-building meaning within each zone; describes derivatives' capability to express additional semantic shades; identifies the factors which regulate the level of word-building activity of verbs-onomatops which convey the sound of liquid.

***Keywords:** verb-onovatop, word-building paradigm, word-building zone, word-building meaning, word-building formant, derivative stem, verbativ.*

Актуальність проблеми. Питання словотвірного потенціалу того чи того лексико-граматичного класу слів усе частіше постає в центрі уваги дериватологів. Порівняно недавно сформований в українському словотворі основоцентричний підхід, який зорієнтований на твірну основу, її функціональне навантаження у словотвірних актах, з одного боку, дає змогу виявити дериваційну спроможність лексико-граматичного класу твірних одиниць загалом та лексико-семантичних груп слів зокрема, а з іншого – регулює реалізацію словотвірних можливостей закладених системою мови твірних основ. Результати досліджень з

опертям на твірну основу доповнюють характеристики словотвірних систем, змодельованих на основі формантоцентричного підходу. Такий комплексний підхід забезпечує адекватне відображення всієї складності словотвірної системи [9, 7].

Для дослідження дериваційного потенціалу слів у мовознавстві використовують словотвірну парадигму, яку визначають як комплексну системоутворювальну одиницю, що являє собою “особливу мікросистему дериватів одного ступеня творення, об’єднаних тотожністю твірної основи і протиставлених словотворчими формантами” [3, 29].

КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД СУБСТАНТИВНОЇ ЗОНИ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ДІЄСЛІВ-ОНОМАТОПІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ЗВУЧАННЯ РІДИНИ

В україністиці на основі аналізу структури й семантики словотвірних парадигм уже проаналізовано дериваційний потенціал прикметників [8], іменників [3], окремих лексико-семантичних груп дієслів [10; 15; 17].

Словотвірна спроможність вторинних дієслів, тобто тих, що походять від інших частин мови, ще не була предметом спеціального наукового дослідження, що і зумовило актуальність нашої наукової розвідки. У центрі уваги пропонованого дослідження відзвуконаслідувальні дієслова як вершини словотвірних парадигм.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Лінгвістичні розвідки останніх десятиліть свідчать про зацікавлення науковців проблемами звуконаслідувальних слів, або ономатопів, загалом та відзвуконаслідувань зокрема. Так, Є. Карпіловська дослідила способи формального і семантичного впорядкування дієслів у словотвірному ґнізді, розробила методичку автоматизованого конструювання комплексів дієслів, пов'язаних відношенням безпосередньої формальної похідності [12]. Т. Возний установив окремі словотвірні моделі дієслів, мотивованих вигуками і звуконаслідувальними словами [5; 6]. О. Бабакова окреслила своєрідність лексико-семантичної структури безпрефіксних дієслів звучання та їх метафоричного функціонування [1] тощо.

Дієслова-ономатопи, об'єднані значенням "видавати або створювати звуки", відповідно до типу діяча поділяють на три основні групи: 1) гомональні, або дієслова на позначення звуків, що видає людина; 2) бестіальні, або дієслова, що позначають звуки, які видають тварини, птахи, комахи, плазуни тощо; 3) предметні, або дієслова, що позначають звуки, утворювані за допомогою предметів.

У межах предметних відзвуконаслідувальних дієслів з огляду на джерело виникнення звуку розрізняють: а) дієслова, що характеризують звучання твердих предметів; б) дієслова, що позначають звучання рідини; в) дієслова, які вживаються для звукоімітації газоподібних речовин [1, 8].

Об'єктом пропонованого дослідження є дієслова, що передають звучання рідини. Від інших семантичних груп ономатопів, зокрема гомональних та бестіальних, суб'єктами дії (або стану) яких є активні діячі – відповідно людина чи тварина, так звані предметні дієслова-ономатопи відрізняються тим, що джерелом звуковияву постає предмет на позначення неістоти, який видає певні звуки під зовнішнім впливом на нього людини, тварини чи природного

явища. Це зумовлює, по-перше, нечисленність самої семантичної групи (до її складу входять лише вісім конкретних словотвірних парадигм), а по-друге, порівняно незначну кількість семантичних позицій у тій чи тій дериваційній зоні. Крім того, за ступенем семантичного наповнення відзвуконаслідувальні дієслова загалом та ономатопи на позначення звучання рідини зокрема належать до абсолютних, тобто таких, що є "самодостатніми для вираження свого змісту й не відкривають обов'язкових правобічних позицій для заповнення їх словами-конкретизаторами" [11, 5]. Тому для них характерна факультативна сполучуваність, відсутність обов'язкових поширювачів, що певною мірою послаблює їхню словотвірну активність.

Типову словотвірну парадигму дієслів-ономатопів зі значенням звучання рідини формують дві зони – субстантивна та вербальна.

Мета пропонованого дослідження – виявити компонентний склад субстантивної зони словотвірної парадигми аналізованих дієслів-ономатопів.

Виклад основного матеріалу. Субстантивна зона репрезентована здебільшого транспозиційними дериватами на позначення предметної дії (процесу). Похідні з іншими словотвірними значеннями, зокрема мутаційним "носієм процесуальної ознаки", представлені поодинокі.

Транспозиція дієслівної основи до іменникової пов'язана зі змінами, унаслідок яких вихідне слово (предикат), зберігаючи в дещо модифікованому вигляді категорію виду, втрачає морфологічні дієслівні категорії часу, способу та особи і водночас набуває іменникових граматичних категорій роду, числа й відмінка. Семантика предиката в новоутвореному слові загалом збережена, але ступінь узагальнення зазнає змін у напрямку від конкретності (у дієсловах) до абстрактності (в іменниках) [2, 103].

Виразниками словотвірного значення "опредметнена дія (процес)" у субстантивній зоні словотвірної парадигми дієслів-ономатопів, що позначають звучання рідини, є суфікси **-ни(-я)** / **-анн(-я)**, **-іт**, **-от(-а)**, **-нин(-а)**. Кількість структурно різнотипних дериватів у межах словотвірного значення "опредметнена дія" є неоднаковою. Субстантивну зону одного дієслова-ономатопа репрезентує лише один дериват з цим словотвірним значенням (напр.: дзюрчати → *дзюрчання*, хлюскати → *хлюскання*, хляпати → *хляпання*), іншого – два-три (напр.: булькати → *булькання*, *булькіт*; капати → *капання*, *капанина*; плескати → *плескання*, *плескіт*; плюскати → *плюскання*, *плюскота*; хлюпати → *хлюпання*, *хлюпанина*);).

**КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД СУБСТАНТИВНОЇ ЗОНИ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ
ДІЄСЛІВ-ОНОМАТОПІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ЗВУЧАННЯ РІДИНИ**

Найбільшу групу похідних формують деривати із суфіксом **-нн(-я) /-анн(-я)**, який, на думку багатьох мовознавців, “виявляє особливу дієслівність” [13, 35]. Він утворює похідні іменники від усіх дієслів-ономатопів, що передають звучання рідини, пор.: *булькання, дзюрчання, капання/крапання, плюскання, плескання, хлюпання, хлюскання, хляпання*, напр.: *З яру витікає світловодий крижаний ручай і з бульканням вливається в рукав* (О. Донченко); *Під снігом чоботи хлюпали в калюжах, і доводилося стримувати ходу, щоб не викрити себе тим голосним хлюпанням* (І. Ле). Маючи нейтральне забарвлення, суфікс **-нн(-я) /-анн(-я)**, є функціонально найактивнішим, що забезпечує йому позицію доміанти серед словотворчих суфіксів віддієслівних іменників зі словотвірним значенням “опредметнена дія” [2, 105; 7, 102; 18, 209].

Іншим суфіксом, який репрезентує словотвірне значення “опредметнена дія”, є **-іт**. Цей словотворчий засіб здебільшого поєднаний з основами дієслів-ономатопів, які виражають постійно здійснювану дію, пор.: *плескати* → *плескіт*, напр.: *Розпачливі вигуки, благання допомогти, передсмертні крики, іржання коней, тріск льоду, плескіт холодної хвилі ... не тільки приковували увагу на обох берегах* (О. Лупій). Формант **-іт** може сполучатись і з тими дієслівними основами, від яких можливі експресивні варіанти зі значенням ритмічно повторюваної дії, утворені за допомогою суфіксів **-ота-, -оті-**. Проте з-поміж цих двох-трьох дієслів більш семантичну і стилістичну сумісність із субстантивом виявляє дієслово-джерело без цих суфіксів, бо саме воно й такий іменник передають постійність дії і характеризуються стилістичною нейтральністю [14, 218]. Зокрема іменник *булькіт* мотивований дієсловом-ономатопом *булькати*, хоча і наявні вербативи *булькотати / булькотіти*.

Виразниками словотвірного значення “опредметнена дія (процес)” у субстантивній зоні словотвірної парадигми дієслів-ономатопів, що позначають звучання рідини, є також суфікси **-ннн(-а)** та **-от(-а)**, пор.: *капанина, хлюпанина, плюскота*, які, на противагу проаналізованому вище засобам, виражають певні відтінки експресивності, напр.: *Від ранку й до ранку – стук, грюк, хлюпанина; метуть, білять, миють, краскою криють...* (Панас Мирний). Між собою деривати на позначення опредметненої дії у межах конкретної словотвірної парадигми перебувають у відношеннях кодеривації: *капати* → *капання, капанина*; *плескати* → *плескання, плескіт*; *плюскати* → *плюскання, плюскота*; *хлюпати* → *хлюпання, хлюпанина*.

Крім словотвірного значення “опредметнена дія”, субстантиви із суфіксами **-ннн(-а) /-аннн(-а)**, **-іт**, **-ннн(-а)** набувають також предметних значень, зокрема результату, наслідку дії, що засвідчують лексикографічні джерела: *булькання, булькіт, дзюрчання, плескання, плескіт, плюскання, хлюпання, хлюпанина, хлюскання, хляпання*, пор.: *Плюскання у воді, смішині та оригінальні способи пірнання точно не дадуть занудьгувати усім любителям активного, а головне веселого спорту!* (Інтернет-ресурс) і *Незабаром він почув плюскання хвилі об крижину* (М. Трублаїні); *Ніякий відпочинок не обходиться без замків з піску на пляжі й хлюпання у воді* (Інтернет-ресурс) і *Марево розтануло, почувлося хлюпання річкової хвилі* (О. Бердник). З огляду на те є всі підстави кваліфікувати форманти **-ннн(-а) /-аннн(-а)**, **-іт**, **-ннн(-а)** у субстантивах з основним, транспозиційним і додатковим, предметним значеннями як транспозиційно-мутаційні.

Деякі деривати, наприклад, із суфіксами **-іт** та **-Ш-**, виражають тільки предметне значення “звуки, утворювані названою твірною основою”, пор.: *плюскіт, хлюпіт; плеск, плюск*, напр.: *Зачувши плюскіт моря / В пустельних і піщаних берегах/, Я чую голос, що його луна / Мені обайлива пам'ять зберігає* (Перекл. М. Бажана); *Хвилями річка на човен аж скаче – Відскакують з плюском хвилі від човна* (М. Коцюбинський). У такому випадку форманти **-іт** та **-Ш-** виражають мутаційне значення.

Іноді рівень семантичного переосмислення достатньо високий, що спричинює видозміну самого предметного значення. Так, іменник *хляпавка*, утворений за допомогою суфікса **-вк-**, виражає словотвірне значення “середовище поширення процесів, названих твірною основою”, напр.: *Ранком пишу не в хаті, а надворі, як тільки нема “хляпавки” (чудовий буковинський термін для дощу)* (Леся Українка). Подібну семантику експлікує дериват *хляпа*, утворений способом нульової суфіксації, напр.: *Туман. Хляпа. Ворона сидить на дереві і страшенно регоче. Мабуть, розповідає своєму ворону, як поцутла у бомжа шматочок сиру* (Л. Костенко). Уживання цього субстантива є стилістично обмеженим.

У субстантивній зоні досліджуваної словотвірної парадигми дієслів поодинокі представлені деривати із семантикою “носії процесуальної ознаки”. Її експлікує суфікс **-ій**, який разом з іншими формантами, зокрема **-ан-, -ець-, -ун-, -ак-, -ай/-тяй-, -ань-, -ач-, -ук/-юк-, -ух/-**

**КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД СУБСТАНТИВНОЇ ЗОНИ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ
ДІЄСЛІВ-ОНОМАТОПІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ЗВУЧАННЯ РІДИНИ**

юх/-люх, належить до групи суфіксів власної експресивності [14, 52]. На думку багатьох мовознавців, цей засіб надає субстантиву негативно-оцінного значення, акцентуючи на характерних рисах поведінки, їхніх зовнішніх виявах [2, 72] тощо, пор.: *хлюпій* ← той, хто хлюпає, напр.: – *Хлюпала б тебе лиха година! Усе б тіки умивавсь та розхлюпував воду. От злидень, от хлюпій!* (Б. Грінч., IV, 104). Основною сферою вживання похідних іменників із суфіксом **-ій** є розмовне, здебільшого ненормативне мовлення.

На сучасному синхронному зрізі ряди похідних, що називають носіїв зовнішніх і внутрішніх ознак, не поповнюються, а словотвірні форманти, які служили водночас і засобом називання особи, і способом його експресивного забарвлення, є непродуктивними.

Висновки. Отже, субстантивна зона словотвірної парадигми дієслів-ономатопів із семантикою звучання рідини є словотвірно однотипною та достатньо обмеженою. Вона заповнена здебільшого іменниками зі словотвірними значеннями “опредметнена дія (процес)” та “результат, наслідок дії (процесу)”, які, поєднуючись в одному дериваті, виражають відповідно транспозиційне і транспозиційно-мутаційне значення. Похідні одиниці на позначення носія процесуальної дії та середовища поширення процесів, названих твірною основою, постають внаслідок мутаційних змін. Вони поодинокі засвідчені у словотвірних парадигмах дієслів-ономатопів, що не дозволяє вважати їх системними.

1. Бабакова О.В. Семантична структура та функціонування дієслів звучання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.В. Бабакова. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

2. Безпояско О.К. Суфікси семантичної предметності. Суфікси граматичної предметності / О.К. Безпояско // О.К. Безпояско, К.Г. Городенська. Морфеміка української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 26 – 90; 103 – 122.

3. Валюх З.О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові: монографія / З.О. Валюх. – К.; Полтава: АСМІ, 2005. – 356 с.

4. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська; [за ред. І. Вихованця]. – К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2004. – 398 с.

5. Возний Т.М. Відіменні дієслівні утворення на -ати в давньоруській та українській мовах / Т.М. Возний // Питання українського мовознавства. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – Кн. 5. – С. 35 – 46.

6. Возний Т.М. Семантичні зв'язки між твірними

іменниками і вигуківими основами та похідними дієсловами та -ати, -кати у східнослов'янських мовах / Т.М. Возний // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 74 – 86.

7. Городенська К.Г. Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах / К.Г. Городенська // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 102 – 113.

8. Грецук В.В. Український відприкметниковий словотвір / В.В. Грецук. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.

9. Грецук В.В. Теоретичні засади основоцентричної дериватології / Василь Грецук, Роман Бачкур, Грина Джочка, Наталя Пославська // Нариси з основоцентричної дериватології; [за ред. Василя Грецука]. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С. 6 – 38.

10. Джочка І. Реалізація словотвірчого потенціалу дієсловами конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта / Грина Джочка // Актуальні проблеми українського словотвору: збірник статей / за ред. В. Грецука. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 341 – 354.

11. Іваницька Н.Б. Функціонально-семантичні параметри абсолютних дієслів української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.Б. Іваницька. – К., 2000. – 20 с.

12. Карпиловская Е.А. Конструирование глагольных зон словообразовательных гнезд (на материале украинских глаголов звучания) / Карпиловская Евгения Анатольевна: автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. філол. наук: спец. 10.02.21 “Структурная, прикладная и математическая лингвистика”. – Ленинград, 1987. – 19 с.

13. Лесюк М.П. Транспозиція, мутація та модифікація значення твірного слова / М.П. Лесюк // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 34 – 39.

14. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: монографія / В.П. Олексенко. – Херсон: Айлант, 2005. – 336 с.

15. Пославська Н.М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

16. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників / Л.О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 57 – 118.

17. Сегін Л.В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській та польській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Л.В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.

18. Украинская грамматика / отв. ред. В.М. Русановский. – К.: Наук. думка, 1986. – 359 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2013